ह्रियते तत्र सूर्य्यस्यायनं सौरैः षड्भिर्मासैरेकं भवतीति च तत्रैव प्रसिद्धम् । "अयनविष्णुपदीषडशीतय" इत्युक्तेः ३अयनाख्यसंक्रान्तौ सा हि परिभाषिकायनशब्दवाच्या । नभोमण्डले प्रवहानिलेन पश्चान्नत्या बंभ्रम्यमाणस्य राशिचक्रस्य निराधारतया दोलायमानत्वेन सप्तविंशांशपर्य्यन्तं प्राक् पश्चाच्च गतिर्भवति । क्रान्तिस्थानञ्च अष्टमासाधिक ६६।८ षट्षष्टिवर्षैरेकैकमंशमतीत्य प्राक्, पश्चाद्वा चलतीति १८०० अष्टदशशतवर्षैः सप्तविंशांशपर्य्यन्तं प्राक् गत्वा पुनः पश्चात्, पश्चान्नत्वा च पुनः प्रागवलम्बते । यदा चैवं राशिचक्रस्यायनस्थानं प्राक् गच्छति तदा राशिचक्रनिर्दिष्टमेषादिस्थानात् उक्तकालभेदेनैकैकांशातिक्रमेण क्रमशः प्राचि, प्राक्तरे, प्राक्तने, वा स्थाने रव्यादिग्रहाणां प्रभापुञ्जसञ्चारः । यदा तु पश्चादवलम्बते तदा निर्दिष्टमेषादिस्थानात् तत्रैव परे, परतरे, परतमे, च स्थाने ग्रहाणां प्रभापुञ्जसञ्चार इति भेदः । इदानीञ्च पश्चिमायनं तेन राशिस्थानात् पश्चादेव ग्रहप्रभापुञ्जसञ्चारः । तथा च ज्योतिषोक्तगणितरीत्या मीनान्तात् पश्चादेकविंशांशे एवेदानीं विष्णुपादिसंक्रान्तिर्भवति एवं विष्णुपद्यादीनामपि तत्तदंश एव ग्रहप्रभापुञ्जसञ्चारः। अयञ्चायनानुसारेण ग्रहप्रभापुञ्जसञ्चारस्वीकारः दिनमानविशेषस्य लग्नपरिमाणस्य छायापदविशेषस्य, च बोधार्थमिति सिद्धान्ते प्रसिद्धम् । करणे स्फुटि । ४उक्तायनज्ञानसाधने शास्त्रे, ज्योतिषामयनञ्चैवेति" ५सैन्यनिवेशविशेषः पद्मव्यूहप्रवेशमार्गे च "अयनेषु च सर्व्वेषु यथाभागमवस्थिताः" इति गीता । आधारे स्फुट् । ६पथि, ७मार्गे, ८आश्रये, ९स्थाने, "ता यदयायनं पूर्व्वमिति" भट्टः । प्रागुक्तराशिचक्रस्य क्रान्तिवृत्तारम्भस्थानविशेषे १०अंशादौ च "तत्काले सायनार्कस्येति" नीलकण्ठः । तथा हि मीनान्तो हि युगादौ अयनांशप्रथमस्थानं ततःप्राग्गत्वा कियदंशपर्य्यन्तचलनेन परावृत्य पश्चान्नत्वा पूर्व्वराशेः कियदंशपर्य्यन्तं गत्वा पुनः प्राग्गत्वा प्राथमिकचलनस्थानप्राप्तौ अयनस्यैकोविलक्षणो भगणो भवति इत्येवं स्थिते तद्भगणपूरणकालादिज्ञापनाय किञ्चिदभिधीयते ।सूर्य्यसिद्धान्ते । "त्रिंशत्कल्पो युगे भानां चक्रं प्राक् परिलम्बते । तद्गुणाद्भूदिनैर्भक्ताद्भगणाद्यदवाप्यते ॥ तद्दोलिका दशाप्तांशा त्रिंशेया अयनाभिधाः । तत्संस्कृताद्ध्रुवग्रहात् क्रान्तिच्छायाचरदलादिकम्" इति ॥ "भानां चक्रं राशीनां दृक्तं क्रान्तिवृत्तं [illegible] युगे महायुगे [illegible] त्रिंशत्कल्पो [illegible] त्रिंशतयः षट्शतमित्यर्थः। परिलम्बते ध्रुवाधारभगोलस्थानात् तद्दूरमलम्बते । अत्र परिलम्बत इत्यनेन भचक्रपूर्व्वभ्रमणाभाव उक्तोऽन्यथा ग्रहभगणप्रसङ्गेन मध्याधिकार एवैतदुक्तं स्यात् । तथा च तद्दूरमवलम्बमानोऽसौ परावृत्य यथास्थितं भवतीत्यागतं तथापि स्वस्थानात् तथैव पश्चिमतोऽप्यवलम्बत इति सूचितम् । एवञ्च भचक्रं पश्चिमत ईश्वरेच्छया प्रथमतः कतिचिद्भागैश्चलति ततः परावृत्य यथास्थितं भवति ततोऽपि तद्भागैः क्रमेण पूर्व्वतश्चलति ततोऽपि परावृत्य यथावस्थानस्थितमित्येको विलक्षणो भगणः । तेन प्राग्गत्युपलक्षणम् । पश्चिमावलम्बनात्तुभिस्तु संवादकाले तदभावात् । अत्र त्रिंशत्कल्प इति पाठः प्रामादिकः । "युगे षट्शतकल्पो हि भचक्रं प्राग्विलम्बते" इति सोमसिद्धान्तविरोधात् । "तत् पश्चाच्चलितं चक्रमिति" ब्रह्मसिद्धान्तोक्तेश्च। अत्रर्गणात् तद्गुणात् षट्शतगुणिताद् भूदिनैर्युगीयसूर्य्यसायनदिनैर्भक्ताद्यत् फलं भगणादिकं प्राप्यते तस्य भगणस्यागेन राश्यादिकस्य भुजः कार्य्यस्तद्दशाप्तांशा दशभिर्भजनेनाप्तभागाश्चिगुणिता अयनसंज्ञका ज्ञेयाः । भुजांशाश्चिगुणिता दशभक्ताः फलमयनांशा इति तात्पर्य्यार्थः । तत्संस्कृतात् तैरयनांशैर्भचक्रपूर्व्वापरचलनवशाद्भुतद्दीनाद्ध्रुवात् पूर्व्वापरभचक्रचलनावगमसमयनग्रहस्य यद्भगणान्तगतस्तत्क्रमेण क्रान्तिच्छायाचरदलादिकं साध्यम् । न केवलात्, विशेषोक्तेः । छाया वक्ष्यमाणा चरदलं चरं पूर्व्वाधिकारोक्तम् । आदिशब्दादयनवलनमायनदृक्कर्म सङ्गृह्यते । यद्यपि तत्संस्कृताद् ध्रुवात् क्रान्तिरित्येव वक्तव्यमन्येषामत्र तदुपजीव्यत्वाद् ध्रुवस्य व्यर्थं तथापि क्रान्तिरित्युक्त्या केवलक्रान्तिज्ञानार्थं तत्संस्कृतध्रुवात् क्रान्तिः साध्या । पदार्थान्तरोपजीव्यानाः क्रान्तेः साधनं तु केवलादित्यस्य वारयार्थं क्रान्तिजात्तत्संस्कृतात् साध्यमिति सूचकं छायाचरदलादिकथनम् । ईश्वरेच्छया क्रान्तिवृत्तं स्वमार्गे पश्चिमतः सप्तविंशतिभागैः क्रमोपचितैश्चलितं ततः परावृत्य स्वस्थानं आगत्य तत्स्थानात् पूर्व्वतः सप्तविंशतिभागैश्चलितम् । तथा च ऋष्यादिभूतक्रान्तिविषुवद्वृत्तसम्पातान्वितक्रान्तिवृत्तप्रदेशो देवतानामः प्रागागीतपश्चभोगावधिरूपः स्वस्थानात् पूर्व्वमपरत्र वा क्रान्तिवृत्तमार्गे गतः । विषुवद्वृत्ते तु तद्भागस्य वा पश्चिमभागः पूर्व्वभागो वा गतः । सम्पाते तद्वृत्तयोर्याम्योत्तरान्तराभावात् क्रान्त्यभावः । पूर्व्वसम्पातप्रदेशे तु तयोर्याम्योत्तरान्तरत्वात् क्रान्तिवृत्तपद्मातो यथास्थितपश्चभो-